

**סמכות ואוטונומיה בחינוך
החרדי – הילכו שניהם יחדיו?**

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הגיליון מופיע באתר 'לדעת' וכן ניתן לקבלו לאימייל מדי שבוע על ידי שליחת בקשה ל eisikovits1@gmail.com,

אודה לכם אם תעבירו את העלון לאנשי הקשר שלכם או כתובות של מעוניינים בעלון. אשמח לקבל הערות מחכימות ובל"נ אשתדל להתייחס אליהם. גם רשות להדפיס / לחלק / להעתיק / לשמור. - בשעת הצורך הרשות נתונה לאמור מהדברים שבעלון אף שלא בשם אומרם. אך הבא להדפיס יביא גאולה לעולם וידפיס בשם אומר.

סמכות ואוטונומיה בחינוך החרדי – הילכו שניהם יחדיו?

ורדית רוזנבלום טו"ר ועו"ד, מייסדת ומנהלת "מדרשת אותות"

בדורות קודמים ידענו להתייצב מתוך אתיקה של הכנעה מול הדמות הרבנית שבחרנו להעמיד בראש. בדורות החדשים נשמעת לפתע זעקת ההקשבה לקול הפנימי ודרישת הזכות לאתר נתיב אישי למסלול חיינו.

לפני מספר שנים, השתתפתי בכנס תורני שפתח את שעריו לבני ובנות הציבור החרדי. במהלכו, עלה רב חרדי וציין חצי בצחוק חצי ברצינות, שאנו מחנכים את צעירי הצאן שלנו שלא לחשוב, ועל כן לבחור חרדי מן השורה אין עמדה עצמאית משלו בנושאים שעל סדר היום.

כמי שגדלה בערוגות החינוך החרדי, נעלבתי בשמם של כל צעירי המגזר מהאמירה הסרקסטית. אזרתי אומץ, וממקום מושבי בירכתי האולם בו הייתה הישיבה נפרדת, ציינתי כי "איננו מחנכים את ילדינו שלא לחשוב, אך זהו המחיר שאנו משלמים על כך שאנו מחנכים לכפיפות, מחויבות למסורת ומתן כבוד לתלמידי חכמים."

בצאתי לדרכי בתום הארוע, ניגש אלי אדם דתי מבוגר, שעל רעמת תלתליו הלבנה התנוססה כיפה קטנה, ואמר לי: "מה שאמרת – טלטל אותי". ופנה לדרכו.

לי לא נותר אלא להפך במחשבותי בנסיון להבין מה רצה יהודי זה לרמוז לי. האם, בעודנו עסוקים בביקורת מבית, הוא שילם בחינוך שהנחיל לילדיו את מחיר ההקשבה האוטונומית המופרזת לקולם הפנימי? האם ילדו בגד בערכי הבית, הקהילה והמסורת, עקב הזלזול בחינוך להכנעה בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין?

אין ספק כי בין שני הערכים הללו, ציות לסמכות ואוטונומיה אישית, קיימת מתח עמוק ואפילו סתירה מובנית. אנו טועים לחשוב כי היא מעסיקה רק אותנו, חברי החברה החרדית המחנכים לקבלת מרותם של גדולי ישראל, ותובעים הכנעה למערכת של צווי התורה וההלכה. בפועל, זהו מתח חינוכי המלווה כל הורה המבקש להצמיח לילדו כנפיים אך בד-בבד להותירו מחובר ונטוע בשורשיו. אולם סוגיה זו מקבלת עומק תאולוגי והשקפתי ותובעת משנה מחויבות וצייתנות כשהיא מנוסחת בשפה החרדית.

בישיבת מאור התלמוד, נהג המשגיח, הרב אהרון גרוסברד (לימים משגיח בישיבת פוניבז'), ללמוד חברותא עם אחד התלמידים המוכשרים. האחרון הוקיר מאד את הזכות ללמוד עם המשגיח, ונהג לקום לכבודו בכל עת שנכנס לבית המדרש. הואיל ועל כתפיו של המשגיח רבץ עול כבד בניהול עניניה של הישיבה, הלימוד לא היה רציף, והוא נאלץ לעיתים קרובות לפרוש לסידוריו ולשוב ללמוד למקוטעין. התלמיד הנאמן קם לכבודו בכל פעם ששב לאולם ולחברותא המשותפת. בשלב מסוים, העיר המשגיח לתלמידו שלפי ההלכה די לקום לכבוד התורה ולומדיה פעם אחת ביום, ואין צורך שיעמוד על רגליו בכל פעם מחדש. התלמיד השיב כי הוא מרגיש רצון וצורך לקום מפני מורו ואלופו. המשגיח לא התרשם ממתק התחושה הרוחנית והשיב לו מיניה וביה: "אין הרגשים שלא על פי ההלכה."

סיפור זה מבטא רעיון שדור חרדי שלם גדל עליו: בתחרות שבין ההקשבה לקולך הפנימי לדרישת ההלכה (או "דעת תורה"), ברור למי הבכורה. גם קשב פנימי, ככל שיש לו מקום, צריך לעלות בקנה אחד עם מה ה' א-לוקיך דורש מעימך, ולא להיות נתון לשרירות ואקראיות רגשותיו המתעתעים של הלב.

במאמרי זה, אני מבקשת להוכיח, שלמרות הסיפורים העממיים שכל אחד מאיתנו נושא באמתחתו אודות הדרישה להשתיק את קולינו הפנימי, הרי שהדרישה הזו, בנוסחה השטחי, איננה מעשית, איננה תורנית, וגם לא משקפת הסטורית, שום שלב שבו 'כיבינו את השכל' שלא מתוך בחירה עמוקה ומושכלת.

שאלת הילדים טובים

אם השאלה שבכותרת טורדת את מנוחתכם, ואתם מתחבטים עד כמה אתם מחוייבים לשאול רב בכל אחד מהליכות החיים ועד כמה מותר וראוי לחשוב ולפעול לפי צו ליבכם ומצפונכם (או לפעול עצמאית גם לאחר ששאלתם), דעו כי אתם "ילדים טובים". שאלה זו מעסיקה רק תלמידים מצויינים, השותים בצמא את דברי מוריהם ולא מעיזים להמרות את פי הרבנים, המחנכים והמורות.

תלמידים מאתגרים לא מתייסרים בשאלה זו כלל. חלקם ישנו בשיעור וכלל לא שמעו מה שהמורה אמר, חלקם שמעו באופן מלא אך הם "מצפצפים" ומתעלמים, וחלקם הגדול הקשיבו בחצי אוזן ומסננים באופן טבעי את מה שלא בא להם בטוב. לכל אלו אין דילמה כלל. אם הם בכל זאת יבחרו לעשות מה שהוכתב להם, הרי שזוהי בחירה אישית ועצמאית שלהם לציית, בדיוק כפי שיכלו לבחור אחרת. שום לחץ חברתי לא מעיק עליהם ברגשות אשם בדרישה להיות לוייאלי למערכת, וממילא גם הזדהות עימה היא פרי החלטתם האישית והעצמאית.

אז מה עושה תלמיד טוב, שמאמין בדברי הוריו ומוריו וחפץ לשמח את ליבם, לשמוע בקולם וללכת בדרכם? האם נגזר עליו לא לחשוב? האם לעולם לא ישתמש באיבר המייחד אותנו, בבחינת מותר האדם מן הבהמה? האם דווקא על אותו תלמיד טוב ומוכשר, הקוצר ציונים טובים ומביא נחת באמצעות כל המתנות שחנן אותו הבורא, נגזר לשים את שכלו בצד ולא להשתמש בו בבעיות שעל סדר יומו? שאלה זו, יותר משהיא דורשת מענה סדור, היא נשאלת רטורית, כדי להדגיש את האבסורד הטמון בה, ואשר לא ניתן להבינה בשטחיות כפי שהיא משתמעת מהסיפור בו פתחתי, וכפי שנראה גם בהמשך.

התורה דורשת מאיתנו לשאול ולשקול

עוד בימי כמורה בבית יעקב, נזדמן לי להעביר השתלמות למורות בבית יעקב בדרכי הקניית הבנת הנקרא. הסברתי להן איך ראוי לקרוא פסוק בתורה, כדי שמתוך הקראת הדברים באינטונציה מדוייקת יתעוררו הבנות הצעירות להבין ולהקשות מה היה קשה לרש"י. קמה מורה כבודה ואמרה לי בטון נזף, "איננו מחנכים בנות לשאול שאלות בתורה!". נבוכותי מהסיטואציה שהעמידה אותי באור חתרני, וגמגמתי: "מה זאת אומרת? כך לומדים תורה! גם בנים לומדים כך.!"

"בנים, כן! בנות, לא!" השיבה ללא היסוס.

שבתי הביתה נסערת, וסיפרתי את אשר ארע לסבתי הרבנית שרה רקובר ז"ל, אשת הדיין הרב ברוך רקובר ז"ל, שאמרה לי, "אם היה לך זקן, היא לא הייתה אומרת לך ככה". תגובתה המפוכחת והנכונה עד כאב העמידה אותי על רגלי והפילה עוד אסימון בתודעתי. הזכות לשאול היא לא רק לבעלי זקן נוכחי או עתידי. כך לומדים תורה. כך לומדים!

בחינוך החרדי, למרבה הצער, אמת פשוטה זו נשכחת לעיתים, ויש לשוב ולהזכיר אותה. כך לומדים תורה. כך לומדים אנשים חושבים, כך לומדים אנשים תבוניים, בין אם הם נשים ובין אם הם גברים. הם שואלים שאלות, מקשים קושיות, מערערים על דברי קודמיהם, ומוצאים תשובות וחידושי תורה המניחים את דעתם.

"כי לא נתנה תורה לאשר אין דעת לו", אומר האבן עזרא בהקדמה לפירושו לתורה. "כי שיקול הדעת הוא היסוד", הוא אומר ברישא, וחותרם במילים "והמלאך בין אדם ובין אלוקיו הוא שכלו".

על אותה הדרך, מפרשים תלמידי ר' חיים מוואלוז'ין בשם רבם את דברי המשנה במסכת אבות (א, ד), "יהיה ביתך בית ועד לחכמים:"

והנה הלמוד נקרא "מלחמה", כמ"ש סנהדרין (קיא ע"ב) "מלחמתה של תורה". א"כ גם התלמידים לוחמים יקראו. וכמו שאמרו חז"ל קידושין ל עב "לא יבושו וגו', כי ידברו את אויבים בשער", אפילו אב ובנו, הרב ותלמידו נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים. ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם, ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד, וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וז"ש יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי "מתאבק", מלשון ויאבק איש עמו, שהוא ענין התאבקות מלחמה, כי מלחמת מצוה היא¹¹.

בערב שבועות תשס"ג, כיבד בנוכחותו הרב דוד לייבל את נשות הציבור החרדי כשבא למסור להן דברי תורה כהכנה לחג, במסגרת ארוע פתוח שאותה יזמה מדרשת אותות לנשים חרדיות. הוא חיזק את ידי הלומדות, ואמר:

יש לנו סוג חשיבה שמושקעת בגמרא, בתנאים, באמוראים, בראשונים, שמה אנחנו מוצאים את עומק החשיבה שלנו, את דרכי החשיבה שלנו. לכן יש מקום ללמוד גמרא.

כאנשי תורה, גברים ונשים, התחדדה סכיננו בירך חברתה במשך שנים ארוכות של לימוד תורה שבכתב ושבעל פה במסגרות תורניות, לימוד שמאלץ אותנו לחשוב, לשקול ולהפעיל את השכל הישר. וכאן נשאלת השאלה: איך ניתן להשתיקו פתאום בשלב מסוים בחיים ולדרוש ממנו שלא להשמיע את קולו? איך דרישת הציות לדעת תורה מסתדרת עם מסורת רבת שנים של ספרות תורנית, שאלות ותשובות, מחלוקות ופירושים הנובעים מנקודות מבט שונות וחשיבה תורנית עצמאית?

התפתחות המושג דעת תורה

התהליך ההיסטורי שהפך את דרישת ה"ציות לדעת תורה" לערך מכונן שעל יסודותיו מושתתת הקהילה החרדית העסיק רבות את החוקרים שחקרו שדה זה¹².

המונח החל להופיע בספרות הרבנית רק בסוף המאה התשע עשרה, ובתחילת המאה העשרים החלו להשתמש בו כדי לציין את תפיסת הסמכות הרבנית, במקביל להתפתחותה של "אגודת ישראל" כמפלגה פוליטית שנטלה על עצמה את המשימה להגן על האינטרסים של היהדות האורתודוקסית מפני השפעתה המתרחבת של המודרנה.

המפלגה הפוליטית, שיטת ארגון מודרנית כשלעצמה, הייתה החנית שנלקחה מיד המצרי כדי להלחם בתנועות אידיאולוגיות חילוניות, והציונות ביניהן, ולהחליש את כוחן המפתה. בניגוד ליתר התנועות, המפלגה הפוליטית החרדית הציבה בראשה את הגדולים שברבני אותו דור, אלו העסוקים באופן מתמיד ורציף בתורה. בשבתם ב"מועצת חכמי התורה" הם הפכו לכתובת מוסמכת לכל שאלה, צרה או רחבה, משאלות הלכתיות מובהקות ועד שאלות קהילתיות ופוליטיות. כך זכתה השקפתם התורנית למעמד-על של "דעת תורה": העם ראה בם את קולה האותנטי והמובהק של היהדות הנאמנה, והמפלגה עצמה נעשתה לשליחתן המוסמכת והמוסכמת של גדולים אלו.

מקור תוקפה של אידיאולוגיה זו להכתיב סדר יום מצאה את ניסוחה החד בקביעה המיוחסת ל"חפץ חיים":

מי שדעתו דעת תורה יכול לפתור כל בעיות העולם בכלל ובפרט [...] ואם יש לך אדם שדעת תורה לו, אלא שמעורבת בו אפילו מעט עם דעות אחרות מן השוק או מן העתונות, הרי דעת התורה עכורה היא.

בנאום שנשא הרב יוסף דב סולוביצ'יק במהלך הספד שנשא בין שתי מלחמות עולם, לרגל פטירתו של הרב חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל, הוא אומר דברים דומים המשקפים את תמצית האידיאולוגיה של אגודת ישראל ויחסה ל"דעת תורה":

אותו הכהן שמוחו היה ספוג קדושת התורה של ר' עקיבא ור' אליעזר, של אביו ורבא, של הרמב"ם והראב"ד, של הבית יוסף והרמ"א, היה רואה ברוח הקודש פתרון כל השאלות הפוליטיות העומדות על הפרק, בכל הוויות העולם הזה.

אמנם דבריו של הרב סולוביצ'יק התייחסו לר' חיים עוזר, ששאב את סמכותו הרבנית לא רק מלמדנותו ואישיותו הדגולה אלא כקומה נוספת על סמכותו הפורמלית כרבה של וילנא, אך הגישה הועתקה למועצת גדולי התורה, ולאחר מלחמת העולם השנייה זכתה לניסוח מפורש ועקבי בדבריהם של הרב אליהו דסלר, החזון איש ותלמידיו, הסטייפלר ותלמידיו והרב שך ותלמידיו. מכאן ואילך, השימוש במושג "דעת תורה" התרחב והפך למקור הסמכות שעליה הושתתה ההשקפה החרדית בסוגיות ציבוריות שונות שעל הפרק: סוגיות השירות לאומי לבנות; חברות בארגונים "מעורבים"; ואף סוגיית החזרת שטחים. נראה כי דווקא עם קריסתם של דפוסי הקהילה המסורתיים, הופעת המסגרות הישיבתיות והחלשות מעמדם של רבני הקהילות, הפכה תפיסת "דעת תורה" למשנה מנוסחת ובשלה.

עם העברת שרביט ההנהגה מרבה של וילנא, רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי, לאיש סודו החזון איש, זכה האחרון להרים את קולה של "דעת תורה" רק בשל למדנותו העמוקה ודמותו מעוררת ההשראה, מבלי שיהיה כקודמו במשרה רבנית רשמית כלשהיא.

וכך כתב החזון איש באגרת לאחת ממנהיגי "פועלי אגודת ישראל" בהתייחס לשאלת השירות הלאומי:

השיטה לעשות את התורה לחלקים שנים, הוראה באיסור והיתר חלק אחד, והוראה בשוק החיים חלק שני, להיות נכנעים להוראות חכמי הדור בחלק הראשון, ולהשאיר לחופש בחירתם בחלק השני, היא השיטה הישנה של המינים בירידת היהדות באשכנז אשר הדיחו את עם ישראל, עד שיתערבו בגויים ולא נשאר לפליטה.

גם הרב דסלר אמר דברים ברוח זו:

וכל מי שזכה לעמוד לפניהם בשעה כזו היה ברור לו שראה שינה בשורה במעשה ידיהם, וכי רוח הקודש שרתה בחבורתם. [...] וכבר אמרו לנו חז"ל לשמוע לדברי חכמים אפילו אורים לנו על שמאל שהוא ימין, ולא לאמר ח"ו, שבודאי טעו מפני שאנוכי הקטנטן רואה בחוש את טעותם, אלא החוש שלי בטל ומבוטל הוא כפרא דארעא כלפי בהירות שכלם וסייעתא דשמיא שלהם [...]. וכל הזכויות לא ישוו לעומת שורש הכל, שהיא – אמונת חכמים. (מכתב מאליהו, עמ' 116-120).

השימוש במושג זה לא רק הכניס את "שוק החיים" למרחב שלרב יש מה לאמר לגביו אלא גם ייתר את הצורך במומחיות הלכתית הנצברת עם שנות הוותק הרבני. שאלה במישור הקהילתי אינה דורשת בהכרח מומחיות כזו אלא מתבססת על שיקול דעת תורני ונושאת אופי אינטואטיבי, כפי שהשיב החזון איש לאנשי המזרחי כששאלו אותו איפה כתוב האיסור ללכת ל"שירות לאומי": "דין זה כתוב במפורש בשולחן ערוך חלק חמישי [...] ש[נמסר רק לתלמידי חכמים], הוא השיב בתבונה אופיינית.

כך, בעקבות התפתחות מושג "דעת תורה", החלו גדולי ישראל לעסוק במלוא המרחב של שאלות מדיניות, השקפה וניתוח פוליטי – אותו עיסוק מודרני שממנו הם כל כך הסתייגו. באופן פרדוקסאלי, העיסוק הרבני בשדות אלו הכשיר את הדרך לריכוך משתמע של ההתנגדות אליו – התפיסה החרדית דגלה בפרישות מזירות אלו של המרחב הארצי – והאפשרות להדרש ל"דעת תורה" גם בשאלות של חולין, יצרה מגדלור תורני שלאורו ניתן לשוטט גם במרחבים חוץ-תורניים. יחד עם זאת, בניגוד לפסק ההלכתי המבוסס על מהלך תורני של ניתוח מקורות, ובכך מאפשר דיון, פרשנות, ושיג-ושיח תבוני מאתגר לעומתם, התבטאות חסרת-מקורות המבוססת על "דעת תורה" תובעת שלילה מוחלטת של העמדה המתנגדת, ומציגה אותה באור לא לגיטימי. היא דורשת אתיקה של הכנעה מול החכמה העליונה ושוללת דיון הלכתי ופלורליזם מחשבתי. כך התחדדה בהדרגה הסתירה שעליה הצבענו בראשית המאמר, בין כניעה ללא עוררין לסמכות תורנית שעל ברכיה מתחנך החניך החרדי לבין ערכים הנתפסים כמודרניים, אוטונומיה שכלית והבעה עצמית.

במשקפיים פרשניות, ניתן לראות איך מקורות הלכתיים פורמליים כמו "לא תסור ... ימין ושמאל" נטענו והורחבו במשמעות אידיאולוגית המייחסת לכל גדולי ישראל מעין רוח הקודש וחסיונות מטעות, אפילו בעיני עולם. הפסוק, המתייחס במקורו לדרישה

לציית לפסיקה של בית הדין הגדול גם אם הוא סבור שבטעות יסודה, הועתק מהמרחב ההלכתי שבו הדברים נתונים במחלוקת ונטע שורשייו בהדרגה בעולם מודרני שבו נדרשה אחידות הלכתית וליכוד השורות. כך עומעמו שאלות הלכתיות מובהקות כמו: האם חובת הציות המוחלטת חלה רק על בית הדין הגדול? האם חסינות מטעות חלה על כל סוגי הפסיקה? האם בכל שלבי הפסיקה? האם בכל סוג טעות? האם בכל רמת שכנוע שמדובר בטעות? שאלות אלה נסוגו מפני האתגר להתכנס מתוך תמימות דעים מקסימלית ולהוביל את הציבור החרדי, הזעיר במידותיו באותם הימים, ממצב של הורתו בקדושה אל לידתו וצמיחתו בקדושה.

בטרם נתקומם על "הוצאת הדברים מהקשרם", עלינו לשאול את עצמינו מה אפשר באותם ימים לפרשנות זו להתיישב על הלב ולגייס אותנו, אנשים חכמים לא פחות מילדינו המתוחכמים בדור הנוכחי, להתייצב כאיש אחד בלב אחד מאחורי התביעה להשתיק את השכל בפני השקפה תורנית אחת ויחידה, אמת אחת שאין בלתה. החיים בעולם פוסט-מודרני של ריבוי אמיתות, אמת יחסית, ו"לא כל האמת אצלי", מקשים עלינו לעיתים לחזור לאחור לימי ראשית המודרנה שבהם מושג האמת נתפס כמוכח, נצחי ותקף עבור כולם, ומנוסח בספרי המדע והפילוסופיה במונחים של אידיאולוגיה (עי' באוריה מבורך, "פוסט-מודרניזם טוב ליהודים" **השילוח**, 10 עמ' 129). הצורה שבה הבנו את העולם, דתיים ושאינם, מאמינים ושאינם, הייתה דרך חיפוש אחר אותה אמת יחידה, שאותה אנו החרדים מצאנו בגילוייה הצרופ והמזוקק, כפי שנוסחה באידיאולוגיית "דעת תורה".

בין בחירת קהילה לבחירה אישית

בגולה, מסביר חוקר היהדות החרדית פרופ' מנחם פרידמן, היהודי היה נתון לסמכותו הכופה של הרב המקומי, סמכות שהייתה תחומה בגבולה הגיאוגרפי של הקהילה אליה נולד. קהילה זו גם הייתה מגוונת ברמת המחויבות הדתית של חבריה, שכן היא לא הייתה בחירית. עם העלייה ארצה, הוא טוען, עברנו למודל שוק שבו הפרט בוחר את המסגרת הקהילתית אליה הוא שואף להשתייך, וכך מוצא את עצמו בחברה הומוגנית שבה כולם מתכווננים לרמה הדתית שבה הוא עצמו חפץ לדבוק. כלומר, כולם ניצבים מתוך אתיקה של הכנעה מול הדמות הרבנית שאותה הם עצמם בחרו להעמיד בראשם. דוקא מתוך אכפתיות עמוקה כלפי רמתו הרוחנית, הפרט בוחר בקהילה ההולמת ביותר את שאיפותיו הדתיות, ושבמסגרתה תוכל זהותו הדתית לפרוח ולשגשג.

מטבע הדברים, עם מעבר השנים עלול להתפתח מתח סביב הבחירה בהכנעה זו. דור שבחר במסגרת קהילתית שאליה חפץ להשתייך יפאר את הדרישה לכפיפות לסמכות התורנית העומדת בראש המסגרת. מנגד, דור שנולד למסגרת קהילתית שלא בחר בה עשוי להרגיש, במוקדם או במאוחר, כלוא במסגרת שנכפתה עליו. ממילא, הוא זועק את זעקת ההקשבה לקול הפנימי, ודורש את הזכות לאתר נתיב אישי למסלול חייו. ואמנם, לא לשווא גוברים בעת הזו הקולות המעצימים את האוטונומיה האישית ומזלזלים בערכים הקולקטיביסטים שהביאונו עד הלום. הדור הנוכחי נולד בתוך החומות החרדיות ולא בחר בהן; הוא מחפש לממש את חירותו האישית ועומד על זכותו להקשיב לקולו הפנימי.

גם יתר הערכים הקולקטיביסטים שהתקיימו בדור הקודם נחלת הקהילה כולה, איבדו את זוהרם. הדור החרדי הצעיר נולד לעולם שבו ירדה קרנה של תרבות המובלעת החרדית. ההתבדלות ארוכת השנים שאפשרה את צמיחתה ושגשוגה של החברה החרדית מתוך זהות מובחנת יצרה עם השנים תחושת ניכור כלפי החברה בישראל, כשבשוליה המתרחבים אף ניתן למצוא התנערות מנשיאה בעול עם כאביו של עם ישראל בתקופת מלחמה. לא ייפלא אפוא שחלק מתוך הדור הנוכחי מאמץ נקודת מבט ביקורתית הרואה בציות ל"דעת תורה" אלמנט בלתי נפרד מהשתמטות מהחובה והאחריות לחשוב בעצמך וגלישה עדרית בספינה הקהילתית הנוחה. לצד הביקורת על חובת הצייתנות שהונחלה לו, הוא חש איך ליבו תובע חירות המחשבה, עיון מחודש במושכלות יסוד, ולקיחת אחריות אישית על זהותו הדתית בעולם שבו איבדה המסגרת החברתית את השפעתה הממגנטת על זהותם הדתית של חבריה.

"אדם משלים את שחסר לו"

"אדם צועק את שחסר לו", אומר מאיר אריאל בשירו המפורסם, ובהמשך השיר הוא מוסיף שורה ממלאת תקווה: "אדם משלים את שחסר לו". דור שחסר לו בחירה אישית צועק "הקשיבו לי", אך לא מסתפק בכך אלא גם מבקש להשלים את החסר בחיפוש מייגע אחר המסלול האישי המתאים לאישיותו החד-פעמית. המפגש בין קריאת הדור הצעיר ודרישתו הבלתי מתפשרת להקשיב לקולו לבין נסיון החיים העשיר שעימו מגיעים אנו, הדור המבוגר יותר, צריך לחולל בנו את הרצון למציאת האיזון העדין שבין ציות לסמכות מבלי לרמוס את הצורך הבריא וההכרחי באוטונומיה אישית. המחיר של חינוך לכל אחד מן הערכים הללו מבלי להכיר באמת העמוקה המגולמת בערך המנוגד לו מובילה למחירים אישיים שסופם ניתוק מדרכה של תורה

ואהבת ה' – אם משום הריחוק הרגשי מדרך שהונחלה לי ואשר לא אני בחרתי בה, ואם משום ניתוק מהשורשים והמורשת ואי-הבנת חשיבותם לעיצוב דמותנו היהודית ושגשוגה.

דווקא מתוך ראייה היסטורית רחבה, עלינו לגלות הבנה לדור ש"נכנס באמצע הסרט" ורואה את הדמויות שלצידו פועלות באופן תמוה שאינו עולה בקנה אחד עם הערכים שהוא מאמין בהם ושהם יסוד מוסד בעולמה של תורה- בחירה אישית.

בין ללכת בדרכיו ללשמוע בקולו

פרופ' יוחנן סילמן מבדיל בין שני גישות בסיסיות הקיימות בעולמה של תורה ביחס למקור תוקפן של המצוות: הנחיות מול ציווים) **בין "ללכת בדרכיו" ו"לשמוע בקולו"** (2011) "גישת הציווים מבוססת בין היתר על דברי התורה בספר דברים (יג, ה), "אַחֲרַי ה' אֶ-לֵהִיכֶם תֵּלְכוּ וְאֵתוּ תִירְאוּ וְאֵת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּבְקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ וְאֵתוּ תַעֲבְדוּ". גישה זו רואה באלוקים מלך גוזר שיש לציית לפקודותיו בלי קשר למידת הבנתנו אותן והסכמתנו עימן. הגישה השנייה, ההנחייתית, רואה בא-לוקים מעין רופא שמתוך הבנתו העמוקה אותנו ואת המציאות שבתוכה אנו פועלים הוא מדריך ומייעץ לנו איך לפעול בעולם כדי להביא אותנו לידי בריאות ושלמות. גישה זו מצויה בפסוק אחר בספר דברים (י, יב), "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֶ-לֵהִיךָ שְׂאֵל מֵעַמָּךְ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֵלֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכָיו."

המחלוקת בין שתי הגישות הללו משפיעה על מגוון רחב של שאלות בפילוסופיה של ההלכה. לענייננו, היא רלוונטית בשל הקשר הדו כיווני הקיים בין עבודת ה' למערכת היחסים שלנו עם גורמי סמכות בעולם הזה.

ניתן לומר שהגישה של "דעת תורה", על גלגוליה השונים, והאדרת הציות המוחלט גם ללא הבנה "אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל", עולה בקנה אחד עם הגישה הציווית הרואה בנו עבדי ה', מבצעי פקודות, ודורשת מאיתנו "לשמוע בקולו" של גדול הדור גם אם איננו מסכימים עימו. הגישה ההנחייתית, לעומתה, מדריכה ומכוונת ודורשת מאיתנו "ללכת בדרכיו" – ללכת לאורו. היא ממליצה מה ראוי ונכון לעשות, אך משאירה את הבחירה האם ואיך לפעול בהתאם להבנתו של החניך. ניסיון להעתיק את עולם המושגים הזה לאתגר החינוכי שבפניו אנו ניצבים יביא אותנו להבנה שגם אם כולנו חפצים שבתחילת הדרך ילדנו ישמע בקולנו ויציית לכל מה שנבקש ונדרוש מאיתו, הרי שבגיל שלושים לא נגדיר כהצלחה חינוכית משמחת-לב אם הוא יבקש

הוראות בכל פעם שהוא נדרש להכרעה. החניך הראוי שאותו אנו רואים לנגד עינינו הוא לא הילד המצייתן בן החמש השומע בקולנו, אלא המבוגר הבוגר ההולך בדרכנו תוך שהוא ממש את הכלים שקבל מאיתנו ופיתח בעצמו עם הזמן כדי לצעוד בדרך ה' מול האתגרים העומדים מולו במסלול חייו. לנו ההורים, מסורים ככל שנהיה, עדיין אין מושג כמה יחודיים ומאתגרים הם יהיו, ואנו מלווים אותו בתפילה ובדמעות שיזכה לעשות שימוש מושכל בסל הערכים והכלים בו ציידנו אותו.

סילמן מחדד לנו, אפוא, שני דגמים של כפיפות לסמכות. לפי הדגם הראשון, אנו עושים "כאשר צווה", "מלמד שלא שינה", ועושים את אותן פעולות בדיוק כפי שנצטוונו. לפי הדגם השני, איננו מחקים פעולות אלא עקרונות, שיטות עבודה, תוך התאמתן לתנאי החיים מתוך שיקול דעת ושכל של תורה. מחובתנו לשאול את עצמינו איזה דגם כדאי לטפח ובמה ראוי להתמקד בהתאם לשלבי ההתפתחות של הפרט החרדי ושל החברה שלנו בכללותה. איזה מהדגמים יצמיח לנו את אותו תלמיד חכם ונבון, כזה שיבחר לצעוד בבגרותו, גם כשיעמוד ברשות עצמו ויקים את ביתו בדרך ה' המסורה לנו מדור ודור. שאלה חינוכית זו הייתה במקומה תמיד, ולא דורינו חידש את העיסוק ההכרחי בה. אך בל נשכח כי העידן הפוסט-מודרני שבמשקפיו אנו מבינים היום את המציאות, או לפחות מבינים עד כמה איננו מבינים אותה, מחייב אותנו לעסוק בשאלה הזו ביתר שאת.

אנו חיים בתקופה של תמורות טכנולוגיות הנוגעות ביסודות האדם והחברה ומעוררת אותנו לשאלות גדולות שטרם נשאלו עד הנה. מושגי יסוד שלאורם אנו חיים ומבינים את המציאות מתערערים, האמון נשחק, מושג האמת נשחק, והיכולת לקיים שיתוף פעולה נשחקת אף הוא. דומני שאין לנו ברירה אחרת אלא לטפח בנים ותלמידים, חכמים ונבונים, היודעים לשאול שאלות ולהקשות עלינו, אך בסוף ימצאו, מתוך הקול הכי פנימי ואישי שבתוכם, את הסיבה להישאר נאמנים למסורת אבותם.

^[1]רוח חיים, פירוש על מסכת אבות, תלמידי ר' חיים מוואלוז'ין, על אבות א' ד.

^[2]הסקירה ההסטורית כולה מבוססת על המאמר דעת תורה – תפיסה מודרנית, ל' קפלן, 105, בתוך 'בין סמכות לאוטונומיה במחשבת ישראל' בעריכת זאב ספראי ואבי שגיא, הוצאות הקיבוץ המאוחד, 1997, תל-אביב.

